

Бранимир Станковић¹Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српски језикО СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКИМ
АСПЕКТИМА ШАЛЕ

САЖЕТАК: Рад се бави проблемом рецепције шале као когнитивног процеса. На основу интерпретације пет примера ове кратке усмене форме, указује се на неке од семантичко-прагматичких механизма којим се остварује комични ефекат: додељивањем ентитета погрешном скупу услед извођења нетачне семантичке импликације, хиперболичним ширењем домена скаларних структура фундираних у нашем енциклопедијском познавању света, те екстремним непоштовањем Грајсове максиме квантитета. Закључује се да је хумор често базиран на слушаочевом накнадном процесуирању **везе чињеница и целине дискурса-модела**, скриване вешто од локатора све до преокрета, којим се она коначно расветљава и изазива смех.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: шала, анализа дискурса, семантичке импликације, скаларне структуре, конверзационе максиме

КОРПУС²

1. У аутобусу је таква гужва да путници једва дишу. Старија жена случајно нагази Рома, а он јој љутито каже:

– Госпоца, згазиш ме!

2. У шуми се живот тотално променио откад је отворена нова дискотека. Све животиње би да уђу и буду виђене. Испред дискотеке је огроман ред. Животиње се гужвају, а Зека се сналажљиво провлачи уз речи „ја се извињавам, само мало”, „молим вас, мало простора”, „опрости, Лијо”. Међутим, први у реду је Медвед, који, кад год Зека допре до врата дискотеке, опаучи овог тако да Зека одлети назад на почетак реда. И сваки пут јадни Зека отресе прашину са крзна и крене поново у покушај доласка до улаза. Четири, пет пута се ово понови. Шести пут Зеки прекипи и љутито каже:

– Ма шта ме па брига, нећу ни да вам откључам дискотеку!

3. У шуми је најновија мода добијање сертификата од одговарајуће агенције. Сви се хвале – Лија сертификатом за мудрост, Лав уверењем

¹ branimirstankovic@filfak.ni.ac.rs

² Сва грађа добијена је интеракцијом „лице-у-лице”.

за храброст итд. Очекују још Носорога да им се придружи у колективној прославици датим поводом, а овај касни. На крају стиже Носорог – сав никакав, обесио нос, не личи на себе. Питају га животиње:

– Па шта је било? Ти имаш највећи нос, је л' да?

– Ма немам појма шта се десило... Него, кажите ми, молим вас... који је бре тај Владан Батић?!

4. – Шта је то: мало црвено, иде горе-доле?

– Парадајз у лифту.

5. – Шта је то велико црно са стотину дојки?

– Кеса за ђубре поред онколошке клинике.

УВОД

Шала или виц је кратка форма вербалног хумора чија се поента заснива на обрту – изневеривању очекивања слушалаца, чији се когнитивни механизам влада принципом минималног напора за добијање максималног когнитивног ефекта, како то Спербер и Вилсонова (Sperber, Wilson) теоријом релеванције претпостављају (Спербер-Вилсон 1995). Колокутор заузима специфичну интерпретативну стратегију (Карстен 1999). Разматра когнитивне ефекте према редоследу њихове приступачности и застаје када се постигне очекивани ниво релеванције, те прихвата ту интерпретацију.³ Оваква му се стратегија, боље рећи, **намеће** самом чињеницом да исказе из шале процесуира као људско биће. Своје хумористичке ефекте на прагматичкој равни шала црпе управо злоупотребом ових механизма когнитивног система.

---

³ Теорију релеванције објаснићемо једноставним примером разумевања саговорничког одговора придржавањем уочених прагматичких начела. Замислимо разговор двоје студената док испијају кафу:

ОН: Хоћеш са мном вечерас на рођендан?

ОНА: Имам испит сутра...

Саговорник који не би био опремљен прагматичким механизмима никако не би могао произвести закључак да саговорница не може ићи на рођендан, јер вероватно мора да учи, да устане рано и сл. За њега би ово напросто био нерелевантан одговор на једно да/не питање. Међутим, економијом говора и развијањем свести о саговорничким моћима током процесуирања језика (што је и дало моћ „читања мисли” саговорника) понуђена је ограничена слобода у размени реплика у дискурсу, јер се од саговорника очекује да ће ићи за најрелевантнијом интерпретацијом која тражи најмање когнитивног напора. У овом случају, саговорник узима одговор као релевантан, јер на основу њега има веома доступну инференцу да *она због испита не може* да присуствује рођендану. Разуме се, студенту заинтересованом за поновни сусрет с колегицом овакав би одговор понудио још неке слабе импликатуре, попут: *она не може, а не да не жели* поћи са мном на рођендан итд.

Слушалац се намерно лишава увида у целокупност дискурсног окружења, да би се климакс у поенти остварио откривањем ширег дискурсног модела.⁴

Прагматичка интерпретација шала нуди нам прецизну формалну дескрипцију ових ефеката. Међутим, ограничени у корпусном обиму, овде ћемо се позабавити само трима занимљивим обрасцима – додељивањем ентитета погрешном скупу услед извођења нетачне семантичке импликације, као у примеру (2), хиперболичним ширењем домена скаларних структура (Ћерћа 2005) фундираних у нашем енциклопедијском познавању света, попут примера (3), те екстремним непоштивањем Грајсове (Grice) максиме квантитета (Кристал 1996: 117), што је најчешће случај код шала компонованих на принципу питалице (примери (4) и (5)). Прагматички аспекти шале, налик неграматичним и полуграматичним реченицама у генеративној теорији синтаксе, сјајан су пример манипулисања Грајсовим максимама уопште, те нам откривају когнитивну и комуникацијску димензију људског језика.

СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКА АНАЛИЗА ПРИМЕРА

3.1. Домен испитивања

Семантичко-прагматичка анализа из домена испитивања искључује хумор заснован на „унутрашњој” граматичкој или прагматичкој неприхватљивости, попут оне у примеру (1) из корпуса. Оно што овде изазива смех није само депласираност употребе свршеног глаголског вида, већ и подсмех због непознавања језика и његових лексичко-категоријалних својстава. Затим, хумор се остварује и оглушењем о хоноричку употребу множине другог лица, кршењем, дакле, **максиме учтивости**, на којој је инсистирао још Лич (Leech) у раду Лич 1983. Међутим, поново се ради о апликацији теоретских постулата прагматике и семантике на домен унутрашњег развоја дискурса шале. Коначно, шала у примеру (1) могла би бити предмет једне шире, социolingвистички обојене прагматичке анализе, која укључује и наша знања и претпоставке о језичким перформансама чланова појединих друштвених група. У овом раду позабавићемо се, међутим, шалама које су интересантне за семантичко-прагматичку анализу са позиција рецепције слушаоца, дакле, с обзиром на стратегије грађена дискурсног модела „окренутог према споља”, према реципијенту, конципиране тако да бива изигран неки од семантичко-прагматичких механизма људског ума. Интерпретација ће се, стога, реализовати од **намерава-ног значења** енкодера ка **протумаченом значењу** декодера у комуникацији.⁵

⁴ О избору релевантног контекста в. више у раду Мишковић-Луковић 2006.

⁵ О намерава-ног и протумаченом значењу в. више у Прћић 1997: 29.

Анализа примера (2)

У примеру (2) хумор се рађа на погрешној претпоставци о Зеки као уобичајеном члану шумске заједнице, који, као и друге животиње у датој ситуацији, жели да уђе у дискотеку као гост. Слушалац у искуству о свету носи и информацију о томе да постоје особе које су склоне гурању преко реда (а), па због Зекиног понашања погрешно изводи семантичку импликацију и интерпретира га као члана скупа чекалаца у реду (б), и то, некултурних чекалаца у реду (в):

1. а) Зека покушава да се провуче кроз ред.
- б) +> Зека чека у реду.
- в) +> Зека не чека у реду по правилима лепог понашања.

Испоставља се да је улагањем минималног когнитивног интерпретабилног напора добијена нетачна импликација. Наиме, пропозиција *Зека покушава да се провуче кроз ред* не искључује у потпуности могућност да он и не чека у реду, јер није уобичајени посетилац, већ један од радника дискотеке, а њима треба омогућити пролазак преко реда. Тако се хумор гради постављањем датог скупа за границе дискурса-модела, у коме нема места кључној пропозицији:

2. Зека треба да откључа дискотеку.

Хумор почива на двема инстанцама. Прва је ефекат који се постиже сазнањем о оправданости Зекиног понашања због посебне улоге коју у решавању ситуације има:

3. Зека покушава да се провуче кроз ред јер је непристојан чекалац у реду. $\perp$

ОДБАЧЕНА ПРЕСУПОЗИЦИЈА

Уместо тога, релевантна је експликација:

4. Зека покушава да се провуче кроз ред јер треба да откључа дискотеку.

Друга инстанца у грађењу хумористичног је у апсурдности ситуације, које слушалац није свестан до откривања (4). Ту накнадним брзим компутационим корекцијама, опремљен немонотоним логиком⁶, колокутор реконструира целину дискурсног модела, па су ефекти смешног још већи:

---

⁶ О немонотоним логиким в. више на линку Blackwell Reference Online: http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9780631206934_chunk_g978063120693418

5. а) Зека покушава да се провуче преко реда, што је често непристојно понашање при чекању у реду. ⁴ ОДБАЧЕНА ПРЕСУПОЗИЦИЈА

б) Зека покушава да се провуче кроз ред јер он треба да откључа дискотеку.

в) Иако покушава да се провуче кроз ред, Зека не може да откључа дискотеку.

г) Зека не може да откључа дискотеку, те је она закључана.

д) Дискотека је закључана, па се створио ред испред ње.

ђ) Зека покушава да се провуче кроз ред, како би, откључавањем врата дискотеке, смањио ред.

Анализа примера (3)

У примеру (3) основни заплет вица гради се помоћу скаларних импликатура, тачније, на контекстуалном варирању скаларних вредности доступних интерпретацији. Поред тога, изневеравају се и генеричке поставке у енциклопедијској меморији, што при интерпретирању нужно води избору суженог, неадекватног контекста. Контекст овде чини затворени скуп животиња (затворен у погледу броја чланова) и над њим се даље може изводити унутрашње уређивање:

<Носорог, Слон, Мравојед, Жирафа, Зека, Лија...>

Слушаоцу се затим сугерише квантитативна скала која се тиче величине носа. Чланови скупа организовани су тако да се максимална вредност приписује Носорогу, а што је, донекле, подржано и нашим знањима о свету:

6. Носорог од свих животиња има највећи нос.

Додатна подршка овој пресупозицији је и у лексичкој равни: *нос-о-рог*. Хумористична поента остварује се неочекиваним проширењем скупа животиња једним људским бићем⁷, при чему се управо њему приписује вредност већа од максималне на првобитној скали:

<Владан Батић, Носорог, Слон, Мравојед, Жирафа, Зека, Лија...>

Ово проширење, разуме се, не би било могуће (па самим тим не би носило и хумора у себи) да не постоји заједничко знање о „маркантном физичком изгледу” познатог политичара:

⁷ Овај пример подаје се и другачијој семантичко-прагматичкој интерпретацији. То би била она анализа која не би тако искључиво баратала само скупом животиња, већ би, у складу са антропоморфичним алегоричким поставкама шале, лакше омогућавала проширење претпостављеног скупа до нивоа – **сва жива бића**, или, прецизније, **све животиње и људи**.

7. Владан Батић има велики нос, значајно већи од просечног људског носа.

Оваква интерпретација подразумева и стварање *ad hoc* концепта *велики нос*, који је подложен даљој модификацији услед експликатура и имплектура. Смешно се, дакле, постиже и неочекиваним проширењем домена интерпретације и хиперболичним проширењем постављене квантитативне скале за нову максималну вредност, а што опет не би било могуће да није поткрепљено и нашим знањем о физичком изгледу Владана Батића. Врло је важно рећи да је при процесуирању шале слушалац спреман да прихвати као релевантну и нетачну пропозицију, попут:

8. Владан Батић има толико велик нос, да је он већи и од носа носорога, који од свих животиња има највећи нос.

Тако, добијени *ad hoc* концепт није у складу са уобичајеним представама о свету и знању о стварном физичком изгледу политичара, али је хумор базиран управо на том хиперболисаном јазу.

Анализа примера (4) и (5)

Примери (4) и (5) илуструју шале које спољашном композицијом наликују питаници, са стандардном формом:

9. Шта је то што је носилац извесног скупа својстава?

Нешто изразитије него у остатку корпуса, овакве шале почивају на кршењу Грајсове максиме квантитета – да допринос треба да буде довољно информативан за слушаоца, тј. да треба да садржи ни премало, ни превише информација. Током интензивног ангажовања на проналажењу јединице лексикона чији концепт логичким и енциклопедијским улазом одговара понуђеним премисама, колокутор се изиграва давањем информација које нису део ни логичког ни енциклопедијског улаза.

У примеру (4) комично се остварује сугестивном употребом лексеме *иде*. Наиме, пре него чује одговор, слушалац није свестан потребе за њеним раздвозначавањем. Због тога он семантички имплицира:

11. а) Нешто мало црвено иде.

б) >> Нешто мало црвено хода.

в) >> Нешто мало црвено је живо биће.

Ова погрешна импликација даје лоше упуте критеријумима за претрагу лексикона.

Слично се дешава у примеру (5). Овде је употребљен израз *са стотину дојки*. Применом **метонимијског (синегдохијског)** механизма у поимању света, овај израз и концептуалним (*дојка*) и процедуралним својим делом (*са стотину*)⁸ сужава претрагу на домен сисара. Све је, јасно, у складу са принципом минималног напора:

12. >> Нешто што има дојке је сисар.

Инференце се могу непрекинуто низати, јер слушалац погађа идентитет лексичке јединице, а притом настају *ad hoc* концепти за које је мало вероватно да постоје у реалном свету:

13. а) +> „црнкиња која је била жртва необичне пластичне операције”

б) +> „митска богиња љубави, представљена у црној боји и са стотину дојки”⁹

...

Хумор се овде постиже ослањањем на претпостављену метонимијску (синегдохијску) инференцу при откривању идентитета скривеног појма, те ефектима који се остварују елиминацијом метонимије (синегдохе) из теорије ума.

ЗАКЉУЧАК

Ова кратка анализа прагматичких аспеката шале показује да се у основи хумористични ефекат у вицу постиже интуитивним познавањем механизма рада људског когнитивног система и способности читања мисли. Током највећег дела перципирања шале саговорник је лишен релевантних информација, што га наводи на погрешне инференце, најчешће у контрадикторном смислу или ка супротном крају скаларно организованих импликатура. На анализираним примерима видели смо да су начини да се створе услови за окрњену интерпретацију најразличитији: додељивањем ентитета погрешном скупу услед извођења нетачне семантичке импликације, контекстуалним варирањем скаларних вредности доступних интерпретацији, хиперболичним ширењем домена скаларних структура фундираних у нашем енциклопедијском познавању света, стварањем необичних *ad hoc* кон-

⁸ Имајући у виду само решење питалице, јасно је да се сугестија остварује и амбигвитетом процедуралног дела, односно намерном употребом израза *са стотину*, уместо недвосмисленог у чему је *стотина*.

⁹ Одговори такођени добијени интеракцијом „лице-у-лице”.

цепата, екстремним непоштовањем Грајсове максиме квантитета (што је најчешће случај код шала компонованих на принципу питалице), брижљивим избором концептуалних и процедуралних јединица због стварања амбигвитета, те посредном манипулацијом механизмом метонимијског (синегдохијског) мишљења.

После поентирања у шали, накнадним брзим компутационим корекцијама немонотоне људске логике колокутор реконструише целину дискурсног модела. Смешни ефекти пропорционални су броју и квалитету употребљених семантичко-прагматичких средстава, што након поенте тера слушаоца у смех.

ЛИТЕРАТУРА:

Карстон 1999: **Carston, Robyn**. The relationship between generative grammar and (relevance-theoretic) pragmatics. *UCL Working Papers in Linguistics* 10. 1999. [Internet edition]

Кристал 1996: **Kristal, Devid**. *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit. 1996.

Лич 1983: **Leech, Geoffrey N**. *Principles of Pragmatics*. London: Longman. 1983.

Мишковић-Луковић 2006: **Мишковић-Луковић, Мирјана**. *Семантика и прагматика исказа / Маркери дискурса у енглеском језику*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду. 2006.

Прћић 1997: **Прћић, Твртко**. *Семантика и прагматика речи*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. 1997.

СперберВилсон 1995: **Sperber, Dan and Deirdre Wilson**. *Relevance: Communication and cognition*. Oxford: Blackwell. 1995.

Терфа 2005: **Chierchia, Gennaro**. *Broaden your views: implicatures of domain widening and the "logicality" of language*, *Linguistic Inquiry* 37/4. 2005. 535-591. http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?id=g9780631206934_chunk_g978063120693418 (4.5.2009.)

Branimir Stanković

ON SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF JOKES

Summary

The study deals with the problem of reception of jokes as a cognitive process. Based on the interpretation of five examples of this short oral form, some of the semantic and pragmatic mechanisms used for evoking comical effects are pointed out: assigning an entity to an inappropriate set of elements due to incorrect semantic implication, hyperbolic broadening of the scalar structures' domain funded in our encyclopedic knowledge of the world, as well as extreme disrespect to Grice's quality maxima. It is concluded that humor is always based on a listener's later processing of the connection between a fact and wholeness of the discourse model, cleverly hidden by a locator till the turnover, when the connection is finally revealed, causing laughter.

ПРИЛОЗИ И ГРАЋА

